
Ércbe vert történelem – Mária Terézia az érmészetben

Mária Terézia magyar és cseh király, osztrák főhercegnő (1740–1780) születésének 300. évfordulójáról birodalma egykori tartományainak utódállamaiban különböző intenzitással emlékeztek meg. A számtalan ünnepség, kiállítás, konferencia, kiadvány színes kavalkádjában a legnagyobb részese-dést értelemszerűen Ausztria érte el, hiszen az osztrák emlékezetpolitikában az uralkodónő mindmáig meghatározó szerepet játszik. Sajnálatos, hogy a magyar hozzájárulás a 300. évfordulóhoz igen csekélynek mondható.¹

Az érem évezredek óta az uralkodói reprezentáció egyik legkedveltebb eszköze. A hatalom közvetlen befolyása alatt álló tömegmédiaként az emlékérmek „üzenete” hamar elterjedt, hiszen például koronázások, látogatások, jeles események alkalmából emlékül vagy kitüntetés módjára osztogatták a jelenlévőknek. Ennek legfőbb oka, hogy hűen fejezték ki a megrendelő politikai érdekeit, jelenítették meg uralkodói ideáljait.² Ezt ép-

1 Magyarországon önálló numizmatikai kiadvány sem jelent meg az évfordulóra. Hiányérzetünket némileg enyhítheti, hogy elkészült az újkori koronázási emlékérmek katalógusa, amelyben Mária Terézia egyes emlékérmői is szerepelnek: Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba – Pálffy Géza: CORONATIO HUNGARICA IN NUMMIS. A magyar uralkodók koronázási érmei és zsetonjai (1508–1916). MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2016. A régebbi magyar nyelvű szakirodalom: Huszár Lajos: A régi magyar emlékérmek katalógusa a legrégebbi időktől 1850-ig. I. Történeti érmek. 5. Újkor (1740–1849). Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1981. (A továbbiakban erre a műre hivatkozunk majd az egyes magyar vonatkozású emlékérmek kapcsán: Huszár 1981.)

2 A bécsi Kunsthistorisches Museumban (KHM) a császári ház emlékérméivel kapcsolatban komoly tudományos feltáró munka folyik. Nemrégiben jelent meg a témában a vonatkozó numizmatikai gyűjtemény igényesen illusztrált katalógusa: Winter, Heinz: Glanz des Hauses Habsburg. Die habsburgische Medaille im Münzkabinett des Kunsthistorischen Museums. Mit einem Beitrag von Karl Schütz. (Sammlungskataloge des Kunsthistorischen Museums Band 5. / Münzkabinett. Kataloge der Medaillensammlung Band 1.) Kunsthistorisches Museum, Wien, 2009. Itt mindenképpen illendő továbbá megemlíteni Karl Schulz (1951–2000) nevét, aki haláláig a KHM Münzkabinett munkatársa volt. A témában közölt számtalan publikációja közül most csak egyre szeretnénk felhívni a figyelmet: Schulz, Karl: Künstler, Graveure, Medailleure. In: Geld. 800 Jahre Münzstätte Wien. Eine Ausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien, des Kunstforums Bank Austria und der Münze Österreich. Herausgegeben von Wolfgang Häusler. Kunstforum Bank Austria, Wien, 1994. 215–233.

pen Mária Terézia számára így fogalmazta meg Wenzel Anton von Kaunitz-Rietberg (1711–1794) kancellár az egyik előterjesztésében: „*A plasztikai alkotások közül az éremművészet a legfontosabb: eredeti képmása mellett az uralkodó ünnepi eseményeinek, figyelemreméltó tetteinek és rendelkezéseinek emlékét is az utókorra kell hagyományoznia.*” Érthető, hogy az ércebe vert történelem (*histoire métallique*) politikai kommunikációs lehetőségeit a korszakban gyakran szorongatott helyzetű bécsi udvar a legteljesebb módon használta ki.³

Mária Terézia érmészetének legkiemelkedőbb gyűjteményét a bécsi Kunsthistorisches Museum Éremtára (*Münzkabinett*) őrzi, és ez nem kis részben az uralkodónő férje, Lotharingiai Ferenc császár (1745–1765) gyűjtőszrenvedélyének köszönhető. Ennek fényében érthető, ha az Éremtár „A Mária Terézia uralkodói reprezentációja. Politikai és vizuális kommunikáció a 18. században” című kutatás keretében külön időszaki kiállítással⁴ és azt kísérő, a legújabb kutatási eredményekre építő, színvonalas, igényesen illusztrált tanulmánykötettel tiszteltett a Habsburg főhercegnő – és számunkra különösen is lényegesen: Magyarország királya – előtt. Az alábbiakban ennek a kiadványnak a rövid, de elemző-értékelő bemutatására vállalkozunk.

Ércebe vert családtörténet

Az Éremtár munkatársa, *Heinz Winter* tanulmánya az érmek tükrében mutatja be Mária Teréziát és családtagjait (*Maria Theresia und ihre Familie im Spiegel der Medaille*). Már rögtön az első, a kis hercegnő születésére, valószínűleg a bécsi pénzverdében vert érem pár latin feliratával (RENASCENS SPES ORBIS) finoman jelezte: vélhetően erre a leányra (az édesapja, a császár naplójában „*maria teresia walpurgis amalia christina*”-nak nevezett csecsemőre) vár majd a birodalom trónja. 1736-os házasságkötése a szülőföldjéről lemondani kényszerült, majd a Toszkán Nagyhercegséggel vigasztalódó Lotharingiai Ferencsel, újabb alkalmat adott érmek kibocsátá-

3 A császári gyűjtemények felügyelője, Carl Gustav Heraeus (1671–1725) már 1711-ben javaslatot tett Francia mintára egy „*Historia metallica seu numismatica Serenissimae Familiae Austriacae*” kiadására: Hassmann, Elisabeth – Winter, Heinz: Numophylacium Imperatoris. Das Wiener Münzkabinett im 18. Jahrhundert. (Schriften des Kunsthistorischen Museums Band 14.) Kunsthistorisches Museum – Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2016. 30.

4 Kunsthistorisches Museum – Bécs – Mária Terézia medáljai kiállítás. MONETARIUM, 2017. április 17. (http://monetarium.blog.hu/2017/04/10/kunsthistorisches_museum_becs_maria_terezia_medaljai_kiallitas, letöltés ideje: 2018. január 31.)

sára: firenzei bevonulásukat vagy a Nagy-Britanniával fennálló szövetségüket emlékérmek örökítették meg. A házasságkötés hatására Lotharingiában is készült egy sorozat, amelynek egyik verőtövével később Bécsbe vitték, ahol kiegészítették. Maga az esküvői szertartás is remek alkalom volt emlékérmek osztogatására: ezért készült a bécsi pénzverdében az előlapon az ifjú pár mellképét, a hátlapon pedig a vallás allegorikus alakját megjelenítő, VOTORUM TANDEM COMPOTES köriratú érem, amely egyértelműen az immáron Habsburg-Lotharingiai Ház (dinasztikus) vágyainak beteljesedésére utal. Néhány évvel később VI. Károly császár (1711–1740) fiúörökös nélkül halt meg, és ezzel fiágon kihalt a Habsburgok osztrák ága. Az örökös tartományok uralkodójává előlépett, majd magyar és cseh királlyá koronázott Mária Terézia hosszas örökösödési háborúkba bonyolódott. Ezek sorsfordító eseményei az érmészetben is nyomon követhetők. Így különösen fontos kiemelni az 1757-es kolíni győzelmet megörökítő, Anton Franz Wideman (1724–1792) által tervezett, bécsi pénzverdében kivitelezett érmet, amelynek előlapján az uralkodópár, hátlapján a poroszokat legyőző osztrák monarchia génusza látható BORVSSIS DEVICTIS körirattal. 1764-ben római királlyá koronázták Mária Terézia fiát, II. Józsefet (császár: 1765–1790). Az alkalomra a bécsi pénzverde Johann Martin Krafft (1738–1781) tervei alapján egy kiemelkedő színvonalú, ikonográfiai szempontból is különleges emlékérmét bocsátott ki, amelynek előlapján a megkoronázott József, egyértelműen Istentől származtatott hatalmára utaló körirattal (DOMINE SALVUM FAC REGEM PS XIX V 10), hátlapján pedig a koronázás szertartása látható. A következő évben, Lipót herceg és Mária Ludovika spanyol Bourbon hercegnő innsbrucki házasságkötése után elhunyt a császár, Lotharingiai Ferenc. Anton Franz Widemannak így nemcsak a házasságkötésre, hanem a halálesetre is emlékérmek kellett terveznie. Mindkettőt a bécsi pénzverdében verték, előbbi, amely a császári pár és a házasulandók innsbrucki bevonulásának állít emléket, a korszak talán legszebb Habsburg-emlékérmé. Utóbbi pedig körirata szerint a legjobb fejedelemnek, a haza atyjának állít emléket (AETERNITATI AVG PRINCIPIS OPTIMI PATRIS PAT). Itt kell megemlítenünk azt is, hogy készült az esküvőre egy vegyes érem is, amelynek előlapját a már többször említett Wideman, hátlapját pedig August Ulrich Redeslob (1732–1785) tervezte.

Ha Mária Terézia érmeit szeretnénk jellemezni, a legelső megállapításunk technológiai jellegű: zömmel vert érmekről van ugyanis szó, az öntött érmek ekkor már sokkal kisebb jelentőséggel bírtak. A másik fontos megfigyelés, hogy gyakori a vegyes érmezés, egyes hátlapok különféle előlapokkal jelennek meg. Természetesen nagy a változatosság az egyes típusok

kivitelezésében az anyagot (arany, ezüst, színesfémek) és a méretet tekintve is, ez pedig arra utal, hogy az üzenetet (narratívát) minél szélesebb körben akarták elterjeszteni. A legtöbb hivatalos emlékérem a bécsi pénzverdében készült, más verdék, így Körmöcbánya, csak kevésbé képviseltetik magukat, bár az utóbbi pénzverdében készült a művészi kivitelezését tekintve szintén elsőrangúnak mondható, Franz Ignaz Wurschbauer (?–1767) által tervezett, a császári pár tízéves uralkodási évfordulójára vert emlékérem.⁵ Emellett az osztrák Németalföld érmészeti hagyományai is továbbéltek, elsősorban a brüsszeli pénzverdében vert emlékérmeknek köszönhetően. Tematikus szempontból Mária Terézia emlékéremeinek jelentős része koronázásokhoz, uralkodói látogatásokhoz, az alattvalók hódolatnyilvánításához csatlakozik, de az 1748 után megkezdett államreform hatására kedvelt érmészeti témává váltak a kormányzás, az iskolaügy, a pénzügyek, a hadseregszervezés, az igazságszolgáltatás, az egészségügy és a bányászat aktuális és az érmeken allegorikus formában megjeleníthető kérdései. Természetesen kiemelt témát jelentettek a császári család meghatározó életeseményei is: így 1736-tól kezdve az egyes családtagok kapcsán a születés, az esküvő és a halál visszatérő témaként jelenik meg a családi érmészetben, akár hivatalos, akár magán kiadású érmekről legyen szó. Az impozáns sort Mária Terézia halálórási érme zárja, amelyet Christian Vinazer (1747–1782) (előlap) és Johann Nepomuk Würth (1750–1811) (hátlap) tervezett. Az érem az uralkodónő örök emlékét kívánja szolgálni, ahogy a hátlapi éremkép (antik templomban, két alak által közrefogott urna) körüli körirat is megfogalmazza: AETERNITAS AVGVSTAE.

Sabine Hertel tanulmányában Mária Terézia portréinak hitelességét vizsgálta (*Zwischen Authentizität und Ideal. Zum „Wahrhaftigkeitsanspruch“ des maria-theresianischen Porträts*). Amikor Mária Terézia 1740-ben az örökös tartományok uralkodója lett, egy uralkodónő ábrázolásához Ausztriában hiányoztak a szükséges művészi előképek. Ez arra kényszerítette a bécsi udvart, hogy új stratégiát fogalmazzon meg. A törvényes trónutódlás megjelenítésére jó alkalom volt az alsó-ausztriai rendek hódolata és a magyar koronázás, már csak a szükséges ikonográfiai programot kellett megfogalmazni. Mária Teréziát uralkodói jelvényekkel ábrázolták, a IUSTITIA ET CLEMENTIA jelíget pedig két allegorikus nőalak kísérte. Az uralkodónő képe iránti érdeklődést nemcsak az alattvalók érdeklődése kényszerítette ki, hanem a legitimációs igény is: hivatalnokai a nevében jártak el, képmása a városházak és más hivatalok falain (és ezáltal egyfajta jelenléte) legitímálta az ügymenetet. Mindez különösen is igaz a pénzérmékre. Az 1750-es

5 Huszár 1981. Nr. 827–829.

pénzreformot követően kereskedelmi pénzként közkedve vált Mária Terézia-tallérok első verőtöveivé az uralkodónő ábrázolását nem kisebb főpénzverdei vésnők, mint Matthäus Donner (1704–1756) készítette el. Ez a mellkép maradt használatos egészen 1765-ig, Lotharingiai Ferenc haláláig. Donner profilképe egyébként számtalan érem számára szolgált példaképül. Férje elvesztése után Mária Terézia csak özvegyi ruhában engedte ábrázolni magát, ilyen utasítást kapott a bécsi főpénzverde is. Az új éremportrét végül Karl Kollonitsch (1730–1804) festő tervezte, ezt követően minden örökös tartományban ezt kellett használni.

A korszakban egy főrangú asszonyt élete során rendszerint négy életállapotban jelenítettek meg: gyermekként, majd fiatal hölgyként, aztán feleségként és anyaként, végül özvegyként. Mária Terézia esetében ehhez egy ötödik is társult: a trónra lépés alkalmá. Még VI. Károly halála előtt a fiatal hercegnőről készült egy emlékérem Philipp Christoph von Becker (1676–1743) tervei alapján, amelyen a magyar és cseh király trónörököséként vékonyabb, fiatal lányként látható. Az 1740 utáni érmészetben már kicsit kikerekedő, életerős fiatalasszonyt láthatunk, például Anton Franz Wideman 1745-ös bécsi érmén is. Érdekes módon ruházata a különböző ábrázolásokon módosult, de arcvonásai 25 éven keresztül változatlanul jelentek meg. 1765 után viszont Mária Terézia mindig özvegyi fátyolban látható, ám a vésnők továbbra is hangsúlyozottan jelenítették meg uralkodói képességeit.

Werner Telesko Mária Terézia ikonográfiáját mutatja be az emlékérmek segítségével (*Aeternitas Augustae. Zur Ikonografie Maria Theresias*). A propagandisztikus eszközök között az érmek kiemelt szerepet játszottak az uralkodónő esetében is, bár érdemes más művészeti ágakat is vizsgálni, egészen a korabeli szövegekig (például prédikációkig) bezárólag. Az érmészet tekintetében legfontosabb forrásunk Mária Anna főhercegnő (1738–1789) 1782-ben, Bécsben megjelent, német és francia nyelvű tanulmánya (*Schau- und Denkmünzen, welche unter der glorwürdigen Regierung der Kaiserinn Königin Maria Theresia gepräget worden sind...*), amelyben képekkel és szövegekkel kommentálja az uralkodó életének fontosabb emlékérmekkel dokumentált eseményeit. Érezhető a francia hatás, a példaképnek tekintett „Napkirály” reprezentációjának másolása. Ennek talán legszebb példája a Mária Terézia magyar királlyá koronázásának emléket állító, Andreas Vestner (1707–1754) által tervezett, Nürnbergben készített emlékérem, amelynek hátlapján a koronázási dombra fellovágó királynő látható, amint kardjával a négy égtáj felé suhint, és aki a körirat szerint NEC PRISCIS

REGIBVS IMPAR azaz hasonló elődeihez (tehát legitim király),⁶ Ebben a szövegben nem nehéz felismerni a XIV. Lajos jelmondatának (NEC PLURIBUS IMPAR) hatását, és így ez egyértelmű politikai üzenet volt az ekkor még Poroszországot támogató Franciaország felé. Ezt a vonalat folytatja a cseh koronázás alkalmából készült, ismeretlen mester által tervezett emlékérem is, amelynek hátlapján a frissen megkoronázott uralkodónó trónon ülve látható, és a körirat határozottan legitimációs célzatú: HIER WAR LAENGST BEYGELEGT WAS SIE AUS ERBRECHT TRAEGT. Ikonográfiai kihívás volt az egyébként férfias vonásokkal felruházott („fiúsított”) hercegnő nőiességével kapcsolatos megfelelő narratíva megtalálása is: erre már trónra léptekor Pallas Athéné alakját alkalmazták, jelezve, hogy az istennő a háború és a béke között vívódik. Legalábbis ezt látjuk például egy Genfben, 1745-ben, Jean Dassier (1676–1763) tervei szerint vert Mária Terézia-érem hátlapján; a Pallas Athéné körül olvasható devise egyértelműen fogalmaz: ET MENTE ET ARMIS. Az antikvitás iránti vonzalom érthető, hiszen a Német-Római Császárság az ókori Róma örökösének tekintette magát. Mária Terézia esetében ez igazán hangsúlyosan már említett halálozási érmén jelenik meg: az előlapon az elhunyt uralkodónó profilképét láthatjuk (özvegyi fátyollal), hátlapon pedig egy római templomépületben, egy államférfi és egy katona között az elhunyt urnáját, akinek örökkévalóságára a körirat egyértelműen utal: AETERNITAS AVGVSTAE. Ez az érem világosan kijelöli Mária Terézia helyét a későbbi, mindmáig továbbélő ikonográfiában.

Isten kegyelméből

Stefanie Linsboth tanulmányában azt elemzi, hogyan jelenik meg Mária Terézia az érmészetben, mint Isten kegyelméből származó hatalommal felruházott uralkodónó (*Maria Theresia. Herrscherin von Gottes Gnaden*). Ismeretes, hogy a császári házban a XVII. századtól meghatározó uralkodói erénynek tartották a vallásosságot: az Oltáriszentség, a kereszt, Szűz Mária és a szentek tiszteletét. Ez a *pietas Austriaca* jellemezte Mária Teréziát, aki uralkodása oszlopaiként tartotta számon a hitet és a jámborságot. Esméi határozottan köszönnek vissza például az 1743-as prágai koronázása alkalmából vert érmeken: egyrészt utalnak arra, hogy a várost csak nem sokkal korábban sikerült visszafoglalni az osztrák örökösödési háború során a bajoroktól (HACTENVIS IMPVGNATA), másrészt pedig arra, hogy Mária Terézia legitim uralma Istentől ered (pl. A DEO DESTINATA).

⁶ Huszár 1981. Nr. 801–802.

Ez a vallásos meggyőződés nemcsak a koronázási, hanem a születési érdemen is megjelenik. Az uralkodónó tizenhat gyermek, főhercegnők és főhercegek világra hozatalával bizonyította ország-világ előtt termékenységét, dinasztialapítási képességét. Nem véletlen, hogy a Lipót főherceg születése alkalmából (1747) Johann Leonhard Oexlein (1715–1787) által tervezett, Nürnbergben vert emlékérem Mária Teréziát egyenesen főhercegek szülőjének, az istenek és az emberek örömének nevezi (ARCHIDVCVM GENETRIX DIVVMQVE HOMINVMQVE VOLVPTAS). A születési érdem ikonográfiai programja egyértelműen fejezi ki, hogy a sok gyermek születése az isteni elégedettséget, Mária Terézia uralkodásának isteni megerősítését testesíti meg.

Mária Terézia szintén isteni közbeavatkozást látott egy-egy békekötésben, vagy betegségéből történt kigyógyulásában. Előbbire jó példa a drezdai béke (1745) alkalmából Andreas Vestner (1707–1754) tervei alapján, Nürnbergben vert emlékérem (hátlapi felirata szerint: A DOMINO FACTVM EST ISTVD), utóbbira pedig a himlőből történt felgyógyulása (1767) után Bécsben kibocsátott, Anton Franz Wideman tervezte érem, amelyen az uralkodónó Istennek hálálkodik (DEO CONSERVATORI AVGVSTAE).

Magyar koronázását követően Nagyszébenben fogadta az erdélyi rendek hódolatát. Ebből az alkalomból Josef Wellisch (1718–1761) tervezett érmet, amelyet aranyból és ezüstből is kivertek, a verési hely azonosítása azonban mindeddig nem sikerült. Ikonográfiai szempontból különösen is érdekes az emlékérem hátlapja, amelyen egyaránt megjelenik az apostoli kettős kereszt, Szűz Mária, Magyarország védasszonya (ahogy az éremképet keresztező felirat fogalmaz: SUB CRUCE IAM GEMINA GEMINA EST PATRONA MARIA), előtte pedig térden állva Mária Terézia hódol, miközben koronáját egy oltárra helyezte. Az ikonográfiában járatos magyar olvasó számára ezek a motívumok persze egyértelműek, és összességükben a magyar király uralmának isteni eredetét fejezik ki, illetve erősítik meg.

Mária Terézia számára egy templomépítés, -felújítás, -szentelés is jó alkalom volt arra, hogy – emlékérmek kibocsátásával – hangsúlyozza Istentől eredeztetett hatalmát. Magyar viszonylatban jó példa erre az esztergomi Szent István Plébániatemplom alapkö-letétele alkalmából kibocsátott, Anton Franz Wideman által tervezett, Bécsben vert emlékérem, amelynek hátlapi felirata arra utal, hogy templom a nép áhíthatára és az uralkodónó kegyességéből épül (UT DEVOTIONUM POPULORUM PROMOVERET AC PIETATI SUAE SATISFACERET).⁷

⁷ Huszár 1981. Nr. 814.

Mária Terézia érmészetében – megrendelőtől függetlenül – meghatározó elem a vallásosság, az uralkodónó tetteinek, életeseeményeinek üdvtörténeti kontextusba történő elhelyezése-értelmezése. A fenti példákon túl a vésnők ehhez olyan egyértelmű szimbólumokat is gyakran alkalmaztak, mint a sugárzó istenszem, a Szentháromság, a felhőből kinyúló kéz stb. Mária Terézia érmeinek gyakran visszatérő eleme volt a jámborság (pietas) megszemélyesítése, legalább annyira, mint az igazságosságé (iustitia); emlékérméi tanúsága szerint azonban az előbbi lett uralkodásának tartóoszlopa.

Új aranykor

Anna Fabiankowitsch tanulmányában arra mutat rá, hogy Mária Terézia emlékérméit egyértelműen az uralkodói reprezentáció emlékeiként kell értékelnünk (*Geprägt für die Ewigkeit. Medaillen Maria Theresias als Denkmäler der Herrscherrepräsentation*). Az a trend, hogy az emlékérmeket a politikai kommunikáció eszközeként használják, a kortársak számára nem volt ismeretlen. XIV. Lajos francia király (1643–1715) ugyanis gyakran élt ezzel a lehetőséggel, ahogyan Mária Terézia édesapja, VI. Károly császár is. A francia példa lebegett Kaunitz kancellár előtt, amikor az uralkodónó figyelmét az emlékérmek lehetséges propagandisztikus vonásaira hívta fel, hiszen ezek által nemcsak a kortársakban, de az utókorban is pozitív összkép alakítható ki. A kora újkori portrékultúra lehetővé tette, sőt kifejezetten elvárta az ábrázolt személy arcvonásainak megismertetését, és ezáltal az uralkodó személyiségének az alattvalókhöz közelebb hozását. Persze, az emlékérmek elsősorban a kortársak gyűjtőszennvedélyét voltak hivatva kielégíteni, de tartós anyaguknak köszönhetően készítőik méltán számíthattak fennmaradásukra, az utókorra történő hagyományozásukra. A korszak numizmatikai publikációi világosan megfogalmazták ezt, amikor az érem emlékezhordozó-emlékezetmegőrző voltát boncolgatták. Erre a legjobb példa az egyik legismertebb numizmatikai folyóirat, a göttingeni történészprofesszor, *Johann David Köhler* (1684–1755) által szerkesztett, 1729–1750 között, Nürnbergben hetenként kiadott, tematikus rendbe szerkesztett numizmatikai tanulmányokat közlő *Historische Münzbelustigung*. Olyan közkedveltségre tett szert, hogy évfolyamait már a kortársak beködtették, sőt Köhler halála után már külön mutatók is készültek az egyes évfolyamokhoz. A folyóirat rendre közölt kortárs emlékérmeket, így Mária Terézia és Lotharingiai Ferenc egyes érmeit is. Köhler vállalkozása azonban korántsem állt egyedül. Lotharingiai Ferenc égisze alatt, a gyűjteményőr, Valentin Jameray Duval (1695–1775) kezdeményezésére megkezdődött a bécsi császári éremtár anyagának publikálása is. A négy kötetből álló sorozat (*Das neu eröffnete Münzcabinet...*) egyes kötetei-

hez a magyarázatokat a hallei történészprofesszor, Johann Friedrich Joachim (1713–1767), majd halálát követően, a negyedik kötethez, már egy erlangenai történészprofesszor, Johann Paul Reinhard (1722–1779) írta meg. A háttérben támogatóként azonban ebben az esetben egy császári udvari faktor, George Bauer (1721–1769), számtalan numizmatikai szakmunka kiadásának kezdeményezője állt, aki egyébként 1764 és 1772 között egy másik fontos numizmatikai periodikumot jelentetett meg (*Auserlesene und nützliche Neuigkeiten für alle Münzhaber*). Mária Terézia halála után két évvel jelent meg az első olyan önálló könyv, amely az uralkodónó emlékérmeket mutatja be. A művet, amint fentebb már láthattuk, a császárnő leánya, Mária Anna főhercegnő írta, és ebben a témában mindmáig a legteljesebb összefoglalásnak tekinthető. A főhercegnő munkatársa és segítője, egy piarista szerzetes, Adauctus Voigt (1733–1787) volt.

Az éremkibocsátásokra rendszerint ünnepi események (hódolatnyilvánítások, koronázások, esküvők) alkalmából került sor, mivel a ceremóniák keretében az arra érdemeseknek osztogatták az érmeket; természetesen a kisebb értékű zsetonokat szabályosan szétszórták a megjelent tömeg közé. Mindez az egyes eseményekbe illeszkedve hagyományosan kialakított protokoll szerint történt. Mária Terézia esetében az első ilyen érem az alsó-ausztriai rendek hódolatnyilvánítására készült, előlapját Antonio Maria de Gennaro (1679–1736), hátlapját Matthäus Donner tervezte. Ikonográfiai szempontból különösen is az előlap érdekes, mivel ezen a cseh oroszlán látható, amint jobb első mancsában a magyar kettős keresztet tartja, bal mancsát pedig az osztrák vágásos címeren nyugtatja, a körirat pedig a már ismert és egyértelmű uralkodói programot kifejező: IUSTITIA ET CLEMENTIA. A hátlapon egyszerű felirat jeleníti meg a még nem megkoronázott uralkodónó igénycímeit, amelyek aztán be is teljesültek. Az érem ikonográfiáját felhasználták a további alkalmakra készült emlékérmekhez, zsetonokhoz is. Ezek közül a legjelentősebb esemény a magyar koronázás volt.⁸ Az egyes ceremóniákhoz rendszerint különböző méretben és mennyiségben vertek érmeket aranyból és ezüstből. A magyar koronázás során például a Magyar Kamara elnöke szórta a nép közé az alkalomra vert zsetonokat, míg a szertartás különböző rendű és rangú résztvevői rangjuknak megfelelően kaptak ajándékba az egyes éremsorozatokból.⁹

Más alkalomból is készültek emlékérmek. Ilyen volt például, amikor az uralkodónó felkereste a bécsi pénzverde újonnan épített épületét. Az ekkor

8 Huszár 1981. Nr. 790–795.

9 Pálffy Géza: Régi hagyományok – új kihívások. Uralkodókoronázások az újkori Magyarországon (a 16. század elejétől az 1916 végi utolsó magyar koronázásig). In: Soltész Ferenc Gábor – Tóth Csaba – Pálffy Géza: CORONATIO HUNGARICA IN NUMMIS i. m. 19., 21.

kibocsátott emlékérem Josef Anton Toda (1710 körül–1768) tervezte előlapja Mária Teréziát a pénzverés megújítójának nevezte (REI METALLURGIAE RESTAURATRIX), a Matthäus Donner tervezte hátlap pedig azt fejezte ki, hogy mindez egy új aranykort alapoz meg (AUREA CONDET SECVLA). A dinasztikus propaganda kiteljesítése érdekében Anton Franz Wideman egész sorozatot tervezett, amely a császári pár gyermekeit volt hivatva bemutatni. Egyes emlékérmek kibocsátásának különösen kedvelt célja az érdemek elismerése, az uralkodói kegy kinyilvánítása volt. Az érmek egy részét szalagra vagy láncra erősítették, és ez már egészen kitüntetetés-jelleget kölcsönzött nekik. Az egyes elismerések közül külön is említést érdemel a latin iskolák kiváló diákjainak adományozott emlékérem, vagy a bányászati iskolások legjobbjait díjazó arany- és ezüstérem.¹⁰

Összességében Mária Terézia érmészete céljait, módszereit tekintve nem tért el a korszak más fejedelmeinek emlékérméitől. Az ezeken megjelenített ábrázolások, ikonográfiai programok gyakran azonosak a korszak szobrászatában, festészetében vagy rézkarcaiban látható motívumokkal, így az érmek vizsgálatába mindenképpen érdemes bevonni ezeket az alkotásokat is. Mindezek együtt alkotják a korszak tömegmédiái eszközeit. A hivatalos alkotások mellett érdemes néhány szó erejéig kitérni a gúnyt szolgáló, nem hivatalosan (vagy éppenséggel a politikai ellenfelek által) megrendelt érmészeti alkotásokra, mivel ilyeneket ismerünk Mária Terézia kapcsán is. Ilyen például az a Németalföldön készült gúnyérem is, amelynek előlapján Mária Teréziát meztelenül láthatjuk de Fleury bíboros (1653–1743) és VII. Károly császár (1742–1745) között (DIE ENTBLOSTE KONIGIN VON UNGARN), hátlapján pedig a magyar királynő VII. Károly bajor nadrágjába igyekszik bebújni (DIE KOENIGIN VON UNGARN ZIEHT EIN BEIJERSCHE HOSE AN).¹¹ Ezek a motívumok a korszak grafikai alkotásain is megjelentek.

Mária Terézia érmészetén belül külön fejezetet érdemelnek a bányászattal kapcsolatos emlékérmek. A témakör rövid összefoglalására *Vera M. F. Hammer* vállalkozott (*Bergbau auf Medaillen unter Maria Theresia*). A Habsburgok megerősödésében minden bizonnyal komoly szerepet játszottak a tiroli, csehországi és alsó-magyarországi bányák, amelyek jelentősége még a XVIII. században is kiemelkedőnek tekinthető. A császári pár bányászat iránti érdeklődését nemcsak az általuk alapított bányászati iskolák, hanem a bányavidékekre tett uralkodói látogatások, valamint az ezekkel kapcsolatos emlékérmek is tükrözik. 1751-ben például Lotharingiai Ferenc császár az alsó-magyarországi bányavidékekre látogatott: járt Selmecebányán, Körmöcbá-

10 Vesd össze: Huszár 1981. Nr. 819–826.

11 Huszár 1981. Nr. 807.

nyán és Hodrushámban. A Bécsben, Matthäus Donner tervei alapján, az erre az eseményre vert emlékérem előlapján az uralkodópár portréja, a hátlapon a lovon a bányászokhoz lovagló-bevonuló császár látható (AD-VENTUS AUGUSTI).¹² Ferenc császár az 1760-as években ismét felkereste az alsó-magyarországi bányavárosokat, ekkor jött létre a selmeci bányászati akadémia is. A látogatásnak emléket állító érem ezúttal Nürnbergben készült, 1764-ben (ADVENTVI AVG. SECVNDO / IN FODINAS HVNG).¹³

Vésnökök az uralkodóház szolgálatában

A kutatás számára az sem másodlagos kérdés, hogy kik, milyen művészek álltak vésnökként Mária Terézia szolgálatában. Ezt a kérdést járja körül tanulmányában *Anna Fabiankowitzsch (Imageproduzenten. Medailleure im Dienste der Repräsentation Maria Theresias)*. Az emlékérem-kibocsátás központi helye a bécsi főpénzverde volt, ahol egy ideig külön vésnökakadémia is működött. Az emlékérem-készítés a forgalmi pénzek verésénél is nagyobb mesterségbeli tudást igényelt. A korszak meghatározó érmeit olyan művészek készítették, akik vésnökként a főpénzverde alkalmazásában álltak, vagy tanulmányaikat itt folytatták. A főpénzverde a pénzverési folyamatban egy főpénzverő-vésnök (*Obermünzeisenschneider*) mellett két segédpénzverő-vésnököt és négy tanoncot foglalkoztatott, míg az emlékéremverés egy külön fővésnök (*Medailleur*), segéd és tanonc feladata volt. Előbbiek inkább kézműves mesteremberek voltak, de gyakran kellett segíteniük az utóbbiaknak, az inkább művésznek tekinthető emlékérem-vésnöknek. A teljes személyzetet a verdemester (*Münzmeister*) irányította.

Mária Terézia legismertebb emlékérem-vésnöke Matthäus Donner volt. Tanulmányait a bécsi Képzőművészeti Akadémián folytatta, majd az egyik első hallgatója lett a főpénzverdében létrehozott vésnökakadémiának, amelyet később már fővésnökként ő maga igazgatott. Halála után formálisan ugyan megszűnt az akadémia, de a képzés a pénzverde épületében tovább folyhatott. Az uralkodónő legismertebb és legjellegzőbb éremportréi Donner alkotásai, akinek képzettségét, tehetségét jelzi, hogy nem melleleg kitűnő szobrász volt. Donner halála után a verdemester, Mathias Paul Klemmer (?–1779) számos változtatást léptetett életbe, ennek köszönhetően nemcsak a vésnökképzés rendszere változott meg, hanem az emlékérem-értékesítésből származó nyereség is közvetlenül a pénzverdéhez került, ez pedig tovább élénkítette a verde emlékérem-kibocsátó tevékenységét.

¹² Huszár 1981. Nr. 830–831.

¹³ Huszár 1981. Nr. 842.

Donnert tisztségében Josef Anton Toda követte. Toda működése után a mindenkori fővésnökök elveszítették alkotásaik feletti szerzői jogait, mert azok – eszközeikkel együtt – a főpénzverde tulajdonát képezték. A prágai születésű Anton Franz Widemant 1758-tól alkalmazták a főpénzverdében vésnökként. Életművét inkább a mennyiség jellemzi, igazán önálló művészi arculatot nem tudott kialakítani, leginkább előképek alapján dolgozott. Viszont nevéhez kötődik a császári család tagjairól készült több ismert éremsorozat is.

Kaunitz kancellár hamar felismerte egy bécsi testvérpár művészi tehetségét: neki köszönhetően lettek 1769-től Franz Xaver Würth (1749–1813) és Johann Nepomuk Würth a főpénzverde vésnökstanoncai; későbbi alkotásaikkal jócskán megszolgálták a nagyhatalmú politikus támogatását, megelőlegezett bizalmát. Kaunitz egyébként erőteljesen szorgalmazta azt is, hogy az itáliai birtokok számára kibocsátandó emlékérmek készítésére külön részleget állítsanak fel. Sikertől erről Mária Teréziát meggyőznie, aki az újonnan felállított itáliai és németalföldi részleg vésnökének Johann Martin Krafftot nevezte ki. Krafft 1761-től volt a verde tanonca, majd vésnöksegédje, később azonban nem akarta magát elkötelezni, kilépett, és magán megbízásokat vállalt: a különböző megbízóinak készített verőtévek alapján az emlékérmeket a főpénzverde verte ki. Krafft egyik legnagyobb hatású műve, a Mária Terézia himlőből történt felgyógyulásának emlékét állító érem is ekkor készült, éppenséggel a bécsi egyetem orvosi karának aligazgatója, Johann Andreas Edler von Kestler-Rosenheim (?–1779) megrendelésére. A korabeli források beszámolója szerint Krafft ezzel a művével vált igazán befutott és elismert éremművésszé.

A tanulmánykötet végén Heinz Winter foglalta össze a XVIII. század habsburg-lotharingiai éremművészetének főbb tendenciáit (*Die habsburgisch-lothringische Medaille des 18. Jahrhunderts*). A dinasztiahoz köthető érmelés központja természetesen a bécsi főpénzverde volt, amely ezt a szerepét I. Lipót császár (1658–1705) 1699-es technikai megújulást előíró rendeletének köszönhette: a verde gépészetileg ekkor vált alkalmassá a kor színvonalának megfelelő, művészi kivitelezésű emlékérmek kibocsátására. Bár az újítások csak több lépcsőben valósultak meg, időközben a személyzetben is változások következtek. Érthető módon a kedvező adottságok olyan külföldi éremművészeket is idevonzottak, mint a nápolyi Antonio Mario Gennaro, a svéd Daniel Warou (1674–1729) vagy a francia iskolához sorolt Bengt Richter (1670–1735). A bécsi érmészetben az első tartalmi változás a császári érem- és régiségügyi felügyelőnek, Carl Gustav Heraeusnak köszönhető, aki francia mintára javaslatot tett egy VI. Károly császár dicsőségét hirdető éremsorozat kibocsátására.

A bécsi változások érezhetően visszazorították az augsburgi és a nürnbergi érmészetet, annál is inkább, mert az utánpótlás készzésére Antonio

Mario de Gennaro vezetésével Bécsben 1729-ben létrehozták a vésnökakadémiait. A későbarokk bécsi éremművészet Mária Terézia uralkodása idején érte el csúcspontját. A bécsi főpénzverde ezután művészi és mennyiségi tekintetben egészen a Monarchia megszűnéséig a birodalom első számú műhelyének számított. Az osztrák érmészet legjelesebb és legnagyobb hatású kortárs képviselője a már többször említett Matthäus Donner, aki komoly hangsúlyt fektetett az utánpótlás nevelésére. Halála után megváltozott a képzési rendszer, bár az egyik centrum továbbra is a főpénzverde maradt, de Anton Matthias Domanöck (1713–1779) vezetésével 1767-től ismét működött egy vésnökakadémia, immár a pénzverdétől függetlenül, 1772-től pedig a Képzőművészeti Akadémia részeként.

A vésnökök új generációjával – a már többször említett Würth-fivérekkel, vagy a csehországi származású Anton Franz Widemannal – lezárult a késő barokk nagy korszaka, a következő nemzedékeknél már rokokó, majd klasszicista stílusjegyek jelennek meg. II. József (1765–1790) érmészetére már nem jellemző az a sokféleség, amelyet szülei érmeinél tapasztalhatunk: a portréábrázolás egyszerűbb és általánosabb lett. Az emlékérmek iránti érdeklődés alábbhagyott, rövid kivételként csak II. Lipót (1790–1792) uralkodását említhetjük: ez részben összefügg azzal, hogy korábbi székhelyén, Firenzében virágzott a portréérem-készítés, bár ezek zömmel öntött érmeek voltak. Lipót rövid uralkodását koronázási¹⁴, hódolati és jelmondatos emlékérmek egész sorozata kíséri végig. A XIX. század klasszicista érmeire már egyszerűbb ábrázolásmód jellemző, de Bécs szerepe az emlékérem-kibocsátásban továbbra is meghatározó maradt: a birodalom többi pénzverdéjében inkább csak kivételesen vertek emlékérmeket.

Ha a szomszédos országok emlékérméit vizsgáljuk, mindenképpen említésre érdemes a poroszországi éremkibocsátás, amely nagyon eltérő jegyeket mutat, és csak kevés kapcsolódási ponton érintkezik az osztrák érmészettel. Egyetlen kivételként említhetjük meg a Lissa és Leuthen melletti ütközet (1757. december 5.) emlékére vert érmet (hátoldali körirata: FRANGIT DEUS OMNE SUPERBUM), amely egyértelmű válasz Mária Teréziának és Lotharingiai Ferencnek a kolíni győzelem (1757. június 18.) alkalmából kibocsátott emlékérmére. A bajor érmészet közel sem olyan nagy mennyiségű, mint a porosz, de művészi kivitelezésüket tekintve a bajor emlékérmek elsőrangúnak mondhatóak. München és Nürnberg vésnökei komoly hatást gyakoroltak az osztrák érmészetre. Legalább ennyire jelentős hatást gyakorolt Ausztriára a francia érmészeti hagyomány is: mind a minőséget, mind a mennyiséget tekintve a francia emlékérmek messze kiemelkednek

14 Huszár 1981. Nr. 874–884.

az európai mezőnyből. Végezetül nem szabad elfelejtenünk az orosz emlékérmekről sem. II. Katalin cárnő (1762–1796) emlékérem-sorozatainak alkotóiként külföldi mesterek komoly hatást gyakoroltak a helyi mesterekre, így az orosz emlékérem-készítés hagyományainak kialakulására.

Itt kell ismét utalnunk arra, hogy a szép tanulmánykötet alig-alig említi a korszak magyarországi, zömmel körmöcbányai érmészetét. Tény, hogy ez mennyiségi és minőségi tekintetben is alulmarad a bécsihez képest, ugyanakkor a birodalmi szintű összkép nehezen ismerhető meg a hazai kibocsátású emlékérmek nélkül. Éppen ebben rejlik a magyar kutatás felelőssége, hogy elmulasztotta egy kamarakiállítás és/vagy katalógussal erre felhívni a figyelmet, miközben a szükséges alapkutatásokat Huszár Lajos már évtizedekkel, illetve háromnegyed évszázaddal előtűt elvégezte (bár további pontosításokra természetesen szükség lenne).¹⁵ Körmöcbánya elhanyagolása, elfelejtése annál is inkább sajnálatos, mert sokáig a Magyar Királyság főpénzverdéje és a magyar érmészet központja volt.¹⁶

A habsburg-lotharingiai emlékérmek önálló arculattal rendelkeznek ugyan, de az említett országokban számos párhuzamuk megtalálható. Ez részben magyarázható azonos művészekkel, művészeti irányzatokkal, de azal is, hogy a témaválasztás indokai (a politikai narratíva, az antik előképek iránti tisztelet, az ikonográfiai program) gyakran megegyeztek valamennyi ország XVIII. századi művészetében. A Mária Terézia uralkodása idején a bécsi főpénzverdében (*Hauptmünzamt*) folytatott érmelés – az uralkodóház által is ösztönzött – magas művészi színvonala teremtette meg az osztrák emlékérem-kibocsátás legszebb hagyományait és jelöli ki nagy korszakát.

Zuhanden Ihrer Majestät. Medaillen Maria Theresias. Herausgegeben von Sabine Haag. Ausstellung des Kunsthistorischen Museum Wiens. 28. März 2017 bis 18. Februar 2018. Kunsthistorisches Museum, Wien, 2017. 99 o., ill., ISBN 978-3-99020-132-9

Gyöngyössy Márton

15 A nagy alaplú a hivatkozott katalógus mellett mindmáig: Huszár, Lajos – Procopius, Béla, v.: Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Verlag des Vereins der Medaillenfreunde (Éremkedvelők Egyesülete), Budapest, 1932. (reprint: Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 2011.) A kiadvány nem említi, de a kiállításon szerepelt például a nagyszombati egyetem Budára történt költöztetése alkalmából Johann Nepomuk Würth tervei alapján vert – a számunkra tudománypolitikai szempontból kiemelt jelentőségű – arany emlékérem is: Huszár 1981. Nr. 851.

16 A szlovák kutatás egyre nagyobb hangsúlyt fektet Körmöcbánya népszerűsítésére. Lásd például a közelmúltban megjelent színvonalas kiadványt: Haas Kianička, Daniel – Chmelík, Martin – Kamhalová, Magdaléna: Múzeum mincí a medaili Kremnica. Museum of Coins and Medals in Kremnica. 1890–2015. Národná Banka Slovenska, [Bratislava,] 2015.